

DEL ROMANTICISME AL NOUCENTISME

ELS GRANS MESTRES DE
LA FILOLOGIA CATALANA I
LA FILOLOGIA CLÀSSICA A
LA UNIVERSITAT DE BARCELONA

AULA CARLES RIBA

A cura de

JORDI MALÉ

ROSA CABRÉ

MONTSERRAT JUFRESA

Publicacions i Edicions

U
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Barcelona 2004

Jordi Rubió i Balaguer, professor i Mestre

(INTRODUCCIÓ A HUMANISME I RENAIXEMENT)¹

Miquel Batllori

†

És amb un cert neguit que em poso a redactar la presentació d'aquest volum.

Normalment són els mestres els qui presenten les obres dels seus deixebles, talment com el doctor Jordi Rubió s'abellí a prologar, l'any 1958, el meu primer volum català.

El canvi dels papers és ara, per a mi, un honor i una angoixa.

Tant més que la relectura dels dinou estudis ací aplegats m'ha desvetllat el record de moltes hores inoblidables, passades al seu estudi de Barcelona, tot departint sobre els treballs que en cada moment l'absorbien.

Alhora em fa rebrostar la impressió que els seus tres grans reports sobre l'Humanisme i el Renaixement causaven en els astorats participants als Congressos d'Història de la Corona d'Aragó.

Haver de presentar, ara, tot aquest conjunt d'àmplies perspectives i de minucioses recerques em crea una neguitosa angúnia, suscitada per un complex d'antic alumne seu, i de persistent deixeble, lector i admirador.

És tal el cúmul de saviesa ponderada que aquestes pàgines recullen i traspuen, íntimament entrunyellada amb una modèlica i exacta expressió, que tant m'imposa l'extensió i la pregonesa de la seva doctrina, com la seva prosa doctrinal, la prosa sàvia d'un veritable clàssic del segle XX.

En aquest volum, Jordi Rubió s'imposa ensems per l'abast de les seves perspectives sobre l'Humanisme i el Renaixement europeus, com per la minuciositat de les seves notícies de primera mà, directament poades als arxius i biblioteques barcelonins, sobretot a l'Arxiu reial de la Corona d'Aragó.

S'hi ajunta, encara, aquella seva penetrant visió, que li permet d'arribar fins al sentit més pregon de cada document percaçat i trobat en metòdiques i duradores recerques; i, també, la perícia a copsar tot d'una el que ell en deia «la fibra viva» dels diversos personatges i dels diferents climes culturals.

1. Volum VIII de les *Obres* de Jordi Rubió i Balaguer. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, ps. 5-19.

El doctor Jordi Rubió ha sabut sempre passar, amb gran facilitat, del retrat extern i de les vivències íntimes dels grans personatges —ací, particularment d'Alfons el Magnànim i de la reina Maria— a la captació de les noves idees i de la nova sensibilitat que es projectaven damunt aquella nova societat, alhora cortesana, cancelleresca, burgesa i eclesiàstica, que va crear-se tant a Nàpols i a Sicília, com a Barcelona i a tots els regnes hispànics de la Corona d'Aragó.

La seva curiositat, sempre al dia, li permetia d'alçar-se, sense solució de continuïtat, de la petita història dels grans homes, a la visió global del món que els envoltava i en què actuaven; de la història de les noves idees i de llur difusió, a la de les noves mentalitats que aquelles anaven creant; del nou món polític d'Itàlia i de Catalunya-Aragó, a la nova societat que era alhora causa i efecte del nou món de l'Humanisme i del Renaixement —sempre amb aquest ordre d'ambdós mots: el que correspon al ver curs de la història i a llur veritable relació de causa i efecte.

Totes aquelles actituds seves, que eren el moll i bessó de les seves perfeccions i de les seves preferències intel·lectuals, es troben alternants i conjuntes, amb un persistent ritme binari, en els set estudis que ell mateix aplegà, el 1964, sota el títol de *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència*. Són estudis que, conjuminats en un «llibre» unitari, esdevenien «capítols» en la seva nomenclatura de caire ideològic, que ara em plau de respectar i de reprendre.

Les mateixes actituds i iguals mètodes dominen en totes les pàgines dels vuit treballs esparsos que constitueixen la tercera part d'aquest nou llibre. Esclaten, però, amb tota llur força, en la part segona, constituïda pels tres reports, ja esmentats, a tres Congressos d'Història de la Corona d'Aragó: el de 1955, a la Ciutat de Mallorca, sobre Ferran d'Antequera i Alfons el Magnànim («Sobre la cultura en la Corona de Aragón en la primera mitad del siglo XV»); el de 1952, a Saragossa, sobre Ferran II, com a infant primogènit i rei de Sicília, primer, i com a rei d'Aragó, i rei i regent de Castella, després («Cultura de la época fernandina»); i el de 1967, a València, sobre el llarg període de l'emperador Carles («Humanisme i Renaixement»). En tots ells, domina i predomina aquella alada desimboltura pròpia del seu *cursus* intel·lectual, sempre recolzat, no pas frenat, per les dades històriques precises que li donaven un ferm i segur suport.

Aquestes mateixes qualitats esclaten igualment en el seu discurs sobre la Barcelona de Carles V («Confluències de cultures a Barcelona en temps de l'emperador Carles V»), pronunciat a la seva Universitat l'any del quadricentenari, el 1958.

Tots els qui hem tingut el goig, i la fortuna, d'haver-hi estat deixebles seus —els més vells, com a alumnes de la càtedra d'investigació de literatura espanyola; els més joves, ara amb un sentit purament relatiu, en la de literatura catalana, a la primera Universitat Autònoma— reviuem, sobretot amb la lectura dels quatre capítols darrerament al·ludits, l'halo enlluernador i la serena alenada del seu mestratge: el domini dels temes, l'amplitud d'horitzons i de doctrina, la clara distinció entre el que ell considerava ja segur i allò que encara queia en el camp molt més ampli de la problemàtica i del dubte, i sobretot aquella seva constant mixtió, quasi alquímica, de les lletres amb la història i la cultura generals.

Una altra de les característiques més vistents en el mestratge del doctor Rubió i Balaguer —n'especifico sempre d'alguna manera el nom, perquè per a mi el «doctor Rubió», tot sol m'evoca més aviat la figura del seu pare, que m'examinà, el meu primer curs universitari, i de qui vaig poder seguir, encara, algunes lliçons engrescadores— era aquell subtil joc dialèctic entre les escasses certeses, els abundosos problemes i el freqüent dubte metodològic si no metòdic, que eren més un estímul que una desesma.

Si hagués d'assenyalar el «capítol» d'aquest «llibre» que em fa recordar més de prop el Jordi Rubió parlant des de la seva càtedra, diria, gairebé sense dubtar, que el report de València sobre l'Humanisme i el Renaixement a la Corona d'Aragó, el segle XVI: per la seva àmplia i resplendent introducció general, d'extensíssima mirada, amb el contrapunt dels problemes subsistents i del projecte dels nous treballs i recerques a emprendre.

Cal notar, ací, que quan parlo de «la seva càtedra» universitària ho faig amb un sentit molt diferent del que ara és habitual. Abans de la primera Universitat Autònoma, Jordi Rubió era tan sols un auxiliar encarregat de càtedra, amb un sou —deien— de només quinze duros mensuals, llavors i tot, ben irrisori; i, a l'Autònoma, simplement un professor, perquè els graus universitaris, entre els ensenyants, havien estat suprimits —cosa que ell considerarà sempre com una qualitat positiva d'aquella estimulante experiència universitària.

Des del començament, el seu prestigi era tal, que molt sovint alguns alumnes de la secció d'Història d'aquella Facultat de Filosofia i Lletres ens matriculàvem a la seva assignatura i assistíem a les seves lliçons. En adonar-se que alguns de nosaltres seguíem les seves classes de Literatura i no les de Bibliografia, en demanava la raó a algun dels nostres companys més assidus a totes les seves lliçons. Al meu curs, ho va preguntar a Carles Claveria i a Guillem Díaz-Plaja, i quan li digueren que alguns hi veníem «per esport», ell hi remarcà, com em digueren després: —Ah, volen dir que hi vénen per gust —una manera de palesar alhora el seu propi gust, i el refús de neologismes que ell creia innecessaris.

A la Universitat, com ja ho he dit, el doctor Rubió i Balaguer ensenyà sempre Bibliografia i Literatura; de primer, literatura espanyola; després, la catalana. Però en el fons ell era un historiador de la cultura i un bibliògraf/bibliòfil. La seva muller Rosalia Guilleumas em contava que, els darrers anys de la seva vida, quan encara podia llegir per[ò] no escriure, el que més l'adelitaven eren els llibres com a tals: els tocava, els fullejava, n'examinava les relligadures, en llegia qualque pàgina.

* * * * *

Tot això que he recordat servirà per a subratllar que Jordi Rubió era no tant un culturalista com un historiador de la cultura.

Aquest darrer mot ja surt en el títol, suava esmentat, de la primera part d'aquest volum («La cultura catalana del Renaixement a la Decadència»), i hi insisteix sobre el seu veritable sentit, la seva significació, la seva transcendència a partir ja del pròleg que li anteposà el 1964. Hi retorna, encara, en altres indrets de tot aquest llibre.

«¿Què vull ara donar a entendre —es demanava al començament del capítol cinquè— quan parlo de cultura? No em refereixo a l'estrictament literària, ni a la filosòfica, ni a la científica. Tots aquests aspectes, els hauré de tenir en compte, però no considerant-los isoladament, com si fos possible d'incomunicar-los, sinó tenint ben present que són elements d'una realitat d'ordre superior cap a la qual tots convergeixen.» I, poc després, encara ho rebla molt agudament: «La història sempre té dos plans. El més amagat és de vegades aquell que va més endins, o el que fa vibrar a major distància, encara que sigui per camins gairebé esborrats en els mapes.»

Partint d'aquests pressupòsits, en el capítol següent pot insistir en el fet que decadència literària —i en altres indrets afegeix: i política— no implica necessàriament una decadència de tota la cultura.

D'ací passariem amb més facilitat a l'acostament de la cultura a la civilització, com ho ha fet la historiografia posterior a la segona guerra mundial. Rubió i Balaguer no fa explícitament aquesta passa. Però sí implícitament, en la seva conglobació de la cultura dins la història total. I això no pas cedint a modes fugisseres, sinó endut per la mateixa trajectòria vital del seu pensament.

La tendència a precisar el que acosta i el que separa la història literària de la història de la cultura aflora igualment en el pròleg que acabo d'esmentar, del 1964, on palesava que les fonts literàries i les històriques l'emmenaven a cercar «els ambients», les «actituds vitals», les actuacions «més aviat anònimes i col·lectives». D'aquesta manera (en el capítol «Intentant veure de prop Alfons el Magnànim»), contempla la literatura de l'època del cisma com un reflex del conjunt social; i més endavant («Confluències de cultures a Barcelona en temps de l'emperador Carles V» i «L'ambient literari de la Catalunya del segle XVI») s'esmerça a copsar el clima social de Barcelona i d'Europa els anys de Carles V.

Paral·lelament, aquella nova sensibilitat historiogràfica, que ell seguia a través dels llibres nous més fonamentals i de les revistes internacionals més renovadores, l'enduia a distingir entre els períodes de curta i de llarga durada, sense esmentar la Mediterrània de Braudel, però aplicant-ne la metodologia a contrastar la relativament curta durada del regnat del Magnànim, com feia Soldevila, amb el període de més llarga durada que el nostre segon rei Trastàmara inaugurava, i que directament o indirecta condicionaria la història de la Corona d'Aragó els temps de Joan II i del seu fill Ferran, i àdhuc la de tot Espanya durant els dos segles de la dinastia habsbúrgica.

També perquè el seu punt d'albir i el seu punt focal eren la història de la cultura i no solament la de les lletres, l'ambient geogràfic de gairebé tots els seus estudis humanístics i renaixentistes és tota la Corona catalano-aragonesa: els seus regnes hispànics —que sovint anomena peninsulars, sense voler, emperò, excloure'n el de Mallorca— com a centre geogràfic principal, i els regnes de Sicília, Sardenya i Nàpols més aviat com a fonts de la nostra cultura, que no pas com a part d'una mateixa cultura global —i, molt menys, unitària.

Ambdues vessants geogràfiques, cal remarcar-ho, es troben no només en els tres reports als Congressos d'Història de la Corona d'Aragó, sinó gairebé en tots els restants capítols, la major part dels quals s'enfoquen en els reis i en llur cancelleria,

que eren, indestriablement, catalano-aragonesos —i aquesta darrera, necessàriament poliglota: llatina, catalana i aragonesa (més tard, avançat ja el segle XV, més tost castellana).

Ací vull recordar com en les nostres llargues converses, prou freqüents quan em trobava a Barcelona, i sovint comparticipades pel pare Joan-Baptista Bertran, tan bon coneixedor del País Valencià, es planyia del poc interès i del poc respecte amb què molts catalans tractaven els regnes d'Aragó i de València, i m'animava que, igualment com a català i com a jesuïta, continués conreant els estudis sobre Baltasar Gracián. Un dia em digué, tot remembrant l'íntima amistat del seu pare amb Costa i Llobera i la d'ell mateix amb Miquel Ferrà: —Amb els mallorquins podem tractar-nos com a germans, però amb els valencians som només cosins, i hem de tractar-nos com a tals si no volem que s'allunyïn, encara més, de nosaltres.

A posta perquè la seva era una visió cultural, i no purament filològica, de l'Humanisme i del Renaixement, en aquest llibre dóna la valor que realment hi té a la lenta substitució de les *artes dictandi* medievals per d'altres de nou encuny humanístic, i del tradicional *Doctrinale* d'Alexander de Villadei, primer per gramàtiques humanístiques provinents d'Itàlia —sobretot, com ell recorda diferents cops, la del Perotti—, molt abans d'arribar, ja en ple segle XVI, a l'hegemonia del Nebrija.

En algunes pàgines d'aquest volum, tan ric i suggerent, Jordi Rubió sembla desconcertar-se davant la promiscuïtat, a Itàlia, del llatí i del vulgar els segles XIV i XV, perquè el problema no havia estat encara del tot estudiat, com després l'han investigat a fons historiadors italians de la cultura que, com ell mateix, han sabut conjuminar la filologia amb la història de la civilització, en el sentit més ampli i renovat d'aquest mot. La seva cultura, però, era ja prou àmplia per a saber, com repetidament ho apunta en diferents capítols, que una de les finalitats que bon nombre d'humanistes italians es proposaven en l'aprenentatge i el conreu de la llengua llatina clàssica era l'ennobliment del vulgar toscà. Això, ja ho veié Vittorio Rossi a la fi del segle passat, i més tard Giuseppe Toffanin ho ha reblat i potser exagerat. De fet, però, fou llavors que la llengua toscana s'imposà definitivament com a llengua literària a tot Itàlia, malgrat la pervivència d'altres literatures dialectals o minoritàries, i no obstant la llarga pervivència del venecià com a llengua cancelleresca de la gran República adriàtica, marinera encara pel seu comerç, però políticament de dia en dia més peninsular i més continental.

Davant el problema de l'ús del llatí i del català, amb l'aragonès, durant aquells dos primers segles de l'Humanisme, Jordi Rubió començà prenent-hi una certa distància del seu pare Rubió i Lluch, per a replantejar-se aquella problemàtica d'una manera més personal. Però de dia en dia llurs diverses actituds tornaran a acostar-se.

No debades si el nou capteniment de Rubió i Balaguer s'inicià el 1934, en la seva primera discussió amb Riquer sobre la influència de l'Humanisme en la decadència de la literatura catalana, en triar els estudis que havien d'entrar en el seu recull del 1964 no hi inclogué aquella discussió, sinó la segona, la de 1948, que reflectia una posició més moderada d'ambdós: per part de Riquer, en la qüestió dels orígens de la decadència; per part de Rubió, en l'aplicació, a Catalunya, de l'epítet

«humanístic» o de «pre-renaixentista» a certs autors i a certes actituds del final del XIV i de la primera meitat del XV.

Voldria subratllar, ara, alguns punts d'aquella discussió del 1934. Jordi Rubió hi reconeixia que el seu pare, tot i titular així un important estudi seu, *Joan I humanista*, explicitava que es tractava, més aviat, d'«una albada d'humanisme», i que en altres indrets Rubió i Lluç afirmava que el «Renaixement català va ésser més italià que no clàssic». Rubió fill reconeixia també que les versions del Valeri Màxim no eren sinó un «símbol de la manera com l'Edat Mitjana reduïa a curta escala, per a entendre-la un poc millor, la vida romana».

I hi afegia, encara: «¿Com podríem qualificar d'humanistes uns escriptors que no entenen bé el llatí, i que tenen un absolut desconeixement no ja de la llengua, sinó de la cultura grega?» Per a afirmar, però, això, caldria conèixer més bé quin impacte havien fet a Catalunya, i més precisament a la cancelleria de Barcelona, les traduccions castellano-aragoneses de Tucídides i de Plutarc pel mestre Fernández de Heredia. Potser no fou ni tan commovent ni tan profunda com la que desvetllà a la Florència de Coluccio Salutati, però em resisteixo a creure que, almenys a la cancelleria, no n'hagués arribat cap ressò estimulant.

Jordi Rubió continuava així (com podem rellegir ara al capítol «Humanisme i Decadència?»): «Bernat Metge i... Canals foren uns grans prosistes..., però ¿humanistes?... Bernat Metge en té un caire, és cert, però un de sol: la posició seva escèptica o racionalista, servida admirablement per l'artifici retòric del diàleg.» Remarca realment important, perquè, com a historiador culturalista i no pas pur filòleg, Jordi Rubió no identifica l'Humanisme amb la pura forma literària ni amb el sol ús del llatí clàssic, i sap avaluar el que significa que un laic —en el sentit obvi que aquest mot tenia el segle XIV, val a dir, un seglar, un home no eclesiàstic— elucubrès temes filosòfics molt propers a la teologia. Tot amb tot, Jordi Rubió hi escriu a tall d'epifonema: «a Catalunya no hi hagué veritable Renaixement. S'hi quedà tot just a la porta».

Expressions d'aquesta mena no solament no se'n troben en la segona discussió amb Riquer, el 1948, sinó que aquest mateix any, en la seva literatura catalana dintre la *Historia general de las literaturas hispánicas*, dirigida pel seu antic alumne Guillem Díaz-Plaja, situa Bernat Metge dintre el Prerenaixement per la seva actitud davant la vida, i Antoni Canals dins «El Renaixement en les lletres catalanes», com a «senequista i petrarquista», sense deixar de remarcar, però, els seus altres trets que encara el connecten amb l'Edat Mitjana.

Jo diria que les causes de la seva evolució —d'altres potser preferirien dir: involució paterna— en la seva manera de veure la literatura catalana són fonamentalment dues: la possibilitat de rebre un cert nombre de llibres estrangers sobre l'Edat Moderna apareguts durant la segona guerra mundial, mentre treballava a l'Editorial Salvat (així, la seva «depuració» definitiva de la nostra Universitat, i, encara més, el seu allunyament de la direcció de la Biblioteca de Catalunya, li oferien l'avinentsa de noves obertures intel·lectuals); i les recerques en equip a l'Arxiu de la Corona d'Aragó sobre el període del Magnànim, mercès al forat que el seu amic Ferran Valls i Taberner li havia obert a la nòmina del «Consejo Superior de

Investigaciones Científicas». Aquells vents de fora i aquestes arrels barcelonines donaren els fruits que ara s'apleguen en aquest volum VIII de les seves *Obres*.

Els escrits de la primera part són essencialment de vària i cabdal problemàtica. Els de la segona, tres magistrals síntesis dels nostres Humanisme i Renaixement als segles XV i XVI. Els de la tercera, bàsicament, interpretacions de les noves recerques al nostre Arxiu reial.

Ací només podré assenyalar-ne alguns trets que em semblen més significatius per a copsar la seva darrera actitud davant el problema de l'Humanisme i del Renaixement a Catalunya.

* * * * *

He tingut ja l'ocasió d'assenyalar, a través dels estudis i les recerques de Jordi Rubió, l'alternança i la convivència de restes medievals i de noves orientacions en els autors catalans, paral·leles a la coexistència de fonts medievals i de certs autors clàssics, principalment moralistes i historiadors, que llavors es dóna a tot Europa. Sota aqueix aspecte és particularment significativa l'anàlisi que al capítol «Sobre els orígens de l'humanisme a Catalunya», del 1947, ens ofereix del manuscrit 559 de la Biblioteca de Catalunya, provinent per cert de la reial cancelleria; en ell, les autoritats dels sants s'entrelliguen amb les provinents de Ciceró i de Sèneca —simple pervivència d'alguns autors i d'algunes obres durant tota l'Edat Mitjana llatina.

També Sal·lusti havia estat un clàssic llatí de llarga influència. Interessà sempre perquè era una memòria viva de la història de Roma més propera als fets que la de Valeri Màxim, i perquè empalmava amb la gran curiositat de tota l'Edat Mitjana per la història universal, tant la sagrada com la profana —dos epítets que s'han conservat fins a temps ben recents en àmbits estrictament clericals. Era, aquell, un clima que feia créixer la influència sal·lustiana en els nostres escriptors cancellerescos a partir dels darrers decennis del segle XIV, com han provat les agudes recerques de Rubió i Balaguer (capítol «Sobre Sal·lusti a la cancelleria catalana (segles XIV-XV)»).

El ple Humanisme italià i europeu —el de Poggio i de Cusa sobretot, i el de Bessarió per als autors grecs— ampliarà l'arc de coneixença dels autors clàssics; però no cal oblidar que en aquest camí se'ls havia avançat un autor, tan medieval en molts altres aspectes, com el nostre castellà d'Amposta i mestre de Sant Joan de l'Hospital, l'aragonès Juan Fernández de Heredia.

Els escriptors catalans dels segles XIV i XV, com tants altres de tot Europa, alternen la llengua llatina amb la vulgar. Només que, a casa nostra, àdhuc els qui ofereixen trets inequívocs d'un cert empelt en l'Humanisme, continuen emprant en llurs escrits, i en els de la cancelleria, el llatí medieval, no tan sols en el *cursus* estilístic, sinó també en el lèxic i en la sintaxi. Per una altra banda, tampoc no és gens segur que els documents signats «Bernardus Medici» als registres de cancelleria hagin estat redactats per ell, i no per d'altres oficials d'inferior categoria curial.

Es cert que, a la nostra cancelleria, continuaven vigents el *cursus* de la de Roma i els vells formularis. Però cal no minimitzar que l'ús quotidià del llatí medieval com

a llengua escrita a la cancelleria i com a llengua oral a les universitats ajudava a comprendre i a assaborir amb més facilitat els textos llatins antics, que començaren de divulgar-se, primer en manuscrits, i, a la segona meitat del segle XV, en edicions incunables.

L'Humanisme filològic avança també, paral·lelament, quan hom tendeix a ennobrir la llengua vulgar, adaptant-la a la dels antics models romans, tant en l'ortografia etimològica com sobretot en la sintaxi. En aquest darrer aspecte, els exemples detectats, ordenats i explicats tan finament per Jordi Rubió al capítol «Influència de la sintaxi llatina en la cancelleria catalana del segle XV» són colpidors i aclaridors alhora. Per una banda, presenten una contenció retòrica que al segle XV avançat es desbordarà d'una manera grotescament provinciana. De l'altra, els seus ràpids i precisos comentaris a aquest propòsit duen a pensar que, per a escriure amb tota seguretat sobre l'Humanisme, cal tenir, com ell, un total domini del llatí clàssic, i aquella bàsica coneixença del grec que ell posseïa.

Si la problemàtica i el dubte metòdics són dues actituds bàsiques seves, un mot-clau, constantment repetit en aquestes pàgines, és l'adjectiu *autèntic*, i *autèntica*. Voldria enumerar ara, per a acabar aquesta introducció ja massa llarga, aquells aspectes i aquelles qualitats que em semblen més autèntics i constants en tot el present llibre, tan ric i orientador.

En primer lloc, tractant de l'Humanisme, i recordant la predilecció de Rubió i Balaguer pels estudis unitaris dels problemes abstractes, i alhora de les personalitats concretes, cal subratllar la seva insistent referència a l'home, i també a la dona, en tots aquests capítols. Quan foren escrits, tant la història política com la cultural havien rebaixat de molt llur interès per la persona, i per les persones, sens dubte rera la superfetació de les «grans biografies», clares vegades autènticament històriques. Ara, en canvi, hom torna a avaluar l'home com a tal, però projectat damunt un panorama i un paisatge socials molt més definits —una conseqüència positiva de la nova historiografia, iniciada a França i a Àustria ja el segon decenni del segle present, però molt més desenvolupada de la segona postguerra ençà.

Ací són particularment vistents els nous retrats dels nostres reis des de Ferran d'Antequera a Carles l'emperador, sempre envoltats de dones i d'homes que influeixen en llur política i que creen llur ambient familiar i cultural.

Amb Ferran I s'inicia un contacte més persistent de la nostra cultura amb la castellana, primer a Barcelona, amb la presència de grans personatges. Aquests augmentaran encara més en la Cort napolitana del seu fill Alfons el Magnànim, la qual s'enriquirà amb la presència d'alguns dels més grans humanistes italians de la generació purament llatínista del Valla i del Panormita. El que fins ara no era tan conegut és l'evolució, que s'hi inicià, «dels tòpics i de l'estil», tant entre els italians com entre els hispànics, ara molt agudament copsats per Jordi Rubió.

Resta, però, encara com a problema, com ell mateix insinua, la deixa italiana que portaren a Catalunya tants d'escriptors i oficials de cancelleria que després retornaren a llur pàtria. Aquests darrers anys, per contra, estem cada dia més ben informats dels autors i dels funcionaris que restaren a la Cort de Ferran I de Nàpols, fill de mare catalana o valenciana, muller d'un tal Gaspar Revertit. Durant el seu llarg regnat, el català continua com a segona llengua vulgar de la cancelleria, alguns

escriptors catalans i valencians componen allà llurs obres en italià, i el castellà torna a ésser segona llengua de Cort rera el segon matrimoni del rei amb la seva cosina Joana d'Aragó, germana del nostre Ferran II.

El 1955, el darrer —o penúltim— Rubió i Balaguer, i no pas el «romàntic» Rubió i Lluch, podia escriure textualment, sempre amb la seva característica modèstia intel·lectual: «Sin querer forzar el sentido de su valor relativo, sólo con presentar los hechos tal como son me parece evidente que la Corona de Aragón desempeñó un papel muy respetable en el período que va desde Juan I hasta la muerte de Fernando el Católico, en lo que podríamos llamar el primer Renacimiento español» (capítol «Sobre la cultura en la Corona de Aragón en la primera mitad del siglo XV»).

Just cinc anys més tard, podia retolar així la seva exquisida anàlisi històrico-psicològica, basada en rica i nova documentació del nostre Arxiu reial: «Alfons el Magnànim i la reina Maria: l'espiritualitat, la voluntat i el caràcter de dos reis del Renaixement», epítet que aplica tant al rei d'Aragó i de Nàpols com a la reina que recorria només els Estats peninsulars de la nostra Corona. Ni l'espanta d'anomenar «renaixentista» un rei que a penes coneixia el llatí. Li bastava que pogués escriure en castellà «siempre fue conmigo el vicio de la virtud», adreçant-se al seu conseller preferit García Aznárez de Añón, successor en la Seu de Lleida d'aquell Domingo Ram, que tant havia fet, a Casp, a favor del seu pare Ferran de Trastàmara.

D'Alfons, els documents dels registres de cancelleria ens fan conèixer les altes qualitats d'un sobirà del Renaixement. De Maria, la pietat i la justícia —només que altres sèries documentals de l'Arxiu del regne de València ens la presenten sobreseient i anul·lant la sentència capital, per un assassinat ben escatit, contra Jofré de Borja i Escrivà (pare d'Alexandre VI), parent dels Ram-Escrivà, de la família de l'esmentat Domingo.

És impossible de recordar ací tots els noms —grans, mitjans o petits— de personatges, escriptors i artistes radicats a Nàpols, que són estudiats, assenyalats o només al·ludits en aquestes pàgines. Llur nombre, i tot sovint llur gran importància, em mouen a desitjar que, com un segon homenatge pòstum al doctor Jordi Rubió, es publiqui almenys el regest dels documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó recollits per ell i pel seu equip, un cop acabada la nostra guerra fratricida.

Amb la seva gran coneixença dels segles, i dels problemes, de l'Humanisme i del Renaixement, en aquest llibre ens parla d'humanistes que escriuen només en català, i de pseudo-humanistes que empren un llatí classicitzant, ja que no clàssic, però que no passen d'ésser vanitosos arxivers, purs bibliòfils o pedants erudits; de la coexistència de l'oratória medieval d'un Vicent Ferrer o d'un Mateu de Gargent (nom català d'Agrigento, al segle XV), amb la retòrica més o menys humanística de Felip de Malla; de l'espiritualitat tradicional —recordada paradoxalment pel Panormita— del rei Alfons, amb vel·leïtats anacorètiques que ens fan pensar en tardans penediments, i de la nova i íntima religiositat de la reina Maria sa muller; de la decadència política de Barcelona, el segle XVI, i de la vivacitat cultural dels catalans que acompanyaven l'emperador a Itàlia i a Alemanya; de la persistència i la renovació del lul·lisme, i de la seva coexistència, a Barcelona, amb les noves tendències personals i crítiques de l'erasmisme; i de tantes altres actituds, aparentment contradictòries, que

perduraven o hi venien, conviven o es completaven, en la Catalunya de l'Humanisme i del Renaixement.